

Den vanskelige forsoningen

Den norske kirke, Kirkens Sosialtjeneste og romanifolket/taterne

Hans Morten Haugen

F. 1971. Dr.juris og cand.polit. Professor i internasjonal diakoni, Fakultet for teologi, diakoni og ledelsesfag, VID vitenskapelige høyskole, Oslo.

hans.morten.haugen@vid.no

SAMMENDRAG

Historien om romanifolket/taterne i Norge er en historie om lidelse. Foreningen til Modarbeidelse af Omstreifervæsenet ble etablert av engasjerte kristne i 1897, og skiftet senere navn til Norsk misjon blant hjemløse, med ansvar for barne- og familiehjem, primært finansiert av norske myndigheter. Videre ble de kommunale vergerådene ledet av sogneprestene. Knyttet til prosessen med å be romanifolket/taterne om tilgivelse rundt 2000 spilte Den norske kirke en aktiv rolle overfor regjering og Storting. Resultatene av arbeidet har imidlertid medført økte spenninger i romanifolket/taterne. Videre skapte etableringen av et fond for en kollektiv oppreisning, det såkalte Romanifolket/Taternes Fond (RT-fondet), nye spenninger og økonomisk rot. RT-fondet mistet statsstøtten og er anmeldt av Kommunal- og moderniseringsdepartementet på vegne av regjeringen. Artikkelen viser kompleksiteten i forsoningsprosesser.

Nøkkelord

romanifolket, Den norske kirke, forsoning, anger, gjenopprettelse

ABSTRACT

The history of the Roma people (also termed 'travellers') in Norway is a history of suffering. An organization was established by committed Christians in 1897 to fight the vagabond lifestyle. After changing name twice, it became known as the Norwegian Mission for the Homeless and operated institutions for children and families, primarily funded by Norwegian authorities. Moreover, the municipal bodies for child welfare were chaired by

priests in the Church of Norway. In the context of asking the Roma people for forgiveness around the year 2000, the Church of Norway played an active role towards the Norwegian government and Parliament. The results of these efforts have, however, led to increased tensions with the Roma people. Furthermore, the creation of a fund to manage the collective dimension of the process of restoring Roma culture—called the RT Fund—caused new tensions and economic mismanagement. The RT Fund lost state aid and has been reported to the police by the Ministry of Local Government and Modernisation on behalf of the Norwegian government. The article demonstrates the complexity of reconciliation processes.

Keywords

Romani people, Church of Norway, reconciliation, repentance, restoration

INNLEDNING

Romanifolket/taterne er registrert første gang i Danmark i 1505 og i Sverige i 1512.¹ Mens andre innvandrere på denne tiden ofte ble viktige borgere, ble romanifolket/taterne holdt utenfor samfunnet. Allerede i 1536 krevde kong Christian III at alle som tilhørte romanifolket/taterne, skulle forlate landet innen tre måneder, og i 1687 kom Christian Vs Norske Lov, som fastslo at «Tatere, som omløbe og besvige Folk med deris Bedrægeri, Løgn, Tyveri og Troldom skulle af Stædets Øvrighed paagribis [...] og deris Anførere paa Livet straffis».² Ulike former for «fantejakt» var det folkelige svaret på den offisielle politikken, men det er også viktig å huske at mange hadde et vennlig forhold til romanifolket/taterne.

Etter århundrer med segregering ble politikken fra rundt 1900 preget av tvangsassimilering, med basis i vergerådsloven av 1896 – som ble brukt til omsorgsovertakelse for 1500 barn av romanifolket/taterne – og løsgjengerloven av 1900. Prester satt i de kommunale vergerådene, og noen var aktive i å framskynde omsorgsovertakelse. En organisasjon som opprinnelig het Foreningen til Modarbeidelse af Omstreifervæsenet, etablert i 1897, var den viktigste aktøren.

Denne foreningen hadde prester som generalsekretærer og hadde mange kirkeaktive i sine tallrike lokalforeninger. Navnet ble endret først til Den norske omstreifermission (1922–35) og deretter til Norsk misjon blant hjemløse (NMBH, 1935–86). NMBH var en diakonal organisasjon, etablert av kristne ildsjeler, men hadde ikke en formell forankring i kirkelige strukturer. Mandatet kom fra Sosialdepartementet. Da NMBH ble nedlagt, ble samtidig Stiftelsen Kirkens Sosialtjeneste etablert, og den overtok foreningens eiendom-

1. *Store Norske Leksikon*, «Romanifolk», <https://snl.no/romanifolk>, 7.12.2015. Den beste oversikten over romanifolket/taternes eldre historie i Norge er Anne Minken, *Tatere i Norden før 1850: Sosio-økonomiske og etniske fortolkningsmodeller* (dr.-avh.; Tromsø: Universitetet i Tromsø, 2009).
2. Christian V, «Christian Vs norske lov av 1687», bok 3, kap. 22 («Om Jøder og Tatere»), artikkel 3, www.hf.uio.no/iakh/forskning/prosjekter/tingbok/kilder/chr5web/chr5_03_22.html, 1.9.2010.

mer, forpliktelser og stab. Vedtektene til Kirkens Sosialtjeneste fastslår i § 1 at den er «en selvstendig privat stiftelse innen Den norske kirke», og i § 2 at formålet er «å fremme og drive diakonal virksomhet på Den norske kirkes grunn».³

Den norske kirke behandlet ikke romanifolket/taternes situasjon på noen måte før Komitéen for internasjonale spørsmål (KISP) under Mellomkirkelig råd for Den norske kirke i 1997 vedtok å sende et brev til Raftostiftelsen i forkant av tildelingen av Raftoprisen til Ian Hancock, daværende leder av International Romani Union, som arbeider for rom (sigøynere). Brevet hadde formuleringen «medansvar» om kirkens rolle.⁴ I tillegg til å vedta å sende brevet sa vedtaket i KISP også at forholdet til romanifolket/taterne ville komme «på den kirkelige dagsorden i 1998».⁵ Tidlig i 1998 ble arbeidet startet for at en sak som allerede var meldt til Kirkemøtet, om menneskerettigheter, også skulle inkludere Den norske kirkes oppgjør med behandlingen romanifolket/taterne var blitt utsatt for. En ressursgruppe for arbeidet ble etablert av KISP, bestående av Sturla Stålsett, Kari Skavoll og Hans Morten Haugen.

Kirkemøtesak 12/98 endte med en avstemming som skapte stor misnøye, slik vi skal se nedenfor. Kirkemøtet 1998 skapte dermed behov for forsoning både i møte med romanifolket/taterne (for fortidens tvangsassimilering) og tidligere ansatte i NMBH (fordi de opplevde seg stemplet av Kirkemøtet) – og i tillegg skulle et ambisiøst vedtak fra Kirkemøtet følges opp. Dette skjedde blant annet med basis i en samarbeidsavtale mellom Romanifolkets Landsforening (RFL, nå Taternes Landsforening, TL) og Kirkerådet for Den norske kirke, inngått 4. oktober 1999 (se vedlegg).⁶

Jeg vil først gjøre rede for forskjellen mellom beklagelse, unnskyldning, tilgivelse og forsoning, samt skyld og ansvar. Jeg vil deretter drøfte forsoningsprosessen med romanifolket/taterne og med tidligere ansatte i NMBH. Jeg vil deretter kort drøfte hva Den norske kirke har gjort overfor norske myndigheter, og hva norske myndigheter har gjort i møte med romanifolket/taterne. Jeg vil til sist gjennomgå forsoningsprosessen med NMBH-ansatte, for en generell drøfting av hva som skjedde – og kunne vært gjort annerledes.⁷

Problemstillingen artikkelen vil finne svar på, er følgende: Basert på erfaringene med Den norske kirke og Kirkens Sosialtjeneste sin tilnærming til representanter for romanifolket/taterne, politiske myndigheter og tidligere ansatte i NMBH, hvordan fremmes forsoningsprosesser i etterkant av tvangsassimileringsprosesser?

3. Vedtektene ble vedtatt i april 1999. Se «Vedtekter for Stiftelsen Kirkens Sosialtjeneste», <http://kirkenssosialtjeneste.no/om-kirkens-sosialtjeneste/organisasjon/vedtekter>.
4. KISP, «Brev til Raftostiftelsen», 5.11.1997 (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr. 97/659-3).
5. KISP, «Brev til Justisdepartementet», 4.11.1997 (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr. 97/659-2).
6. Samarbeidsavtalen i vedlegget er ikke tidligere publisert.
7. Mye av materialet er funnet i Kirkerådets arkiv – takk for god bistand! Som tilrettelegger for dialogprosessene fra 1998 til 2002 har jeg selv inngående kjennskap til de mange samtalene.

ULIKE FORMER FOR OPPGJØR MED FORTIDEN

Hvilke oppgjør med fortiden som blir valgt, er ifølge Elin Skaar et resultat av samspillet mellom to forhold: press fra sivilsamfunnet og graden av oppslutning om det regimet som kritiseres.⁸

		Utgående regime	
		Sterkt	Svakt
Press fra sivilsamfunnet	Sterkt	Sannhetskommisjoner	Rettsoppgjør
	Svakt	Ingenting	Usikkert utfall

Selv om modellen primært handler om «overgangsrettferdighet» («transitional justice») i overgangen mellom diktatur og demokrati, kan modellen vise at det ikke er tilfeldig hvilken type oppgjør som velges – eller om oppgjøret overhodet finner sted. Jeg vil anføre at modellen mangler en dimensjon, nemlig *myndighetenes egen erkjennelse* av at menneskerettighetsovergrep har funnet sted. Ifølge modellen skal «ingenting» skje dersom det «utgående» regimet har sterk oppslutning og presset fra sivilsamfunnet er svakt. Selv om perioden med tvangsassimilering i Norge ikke representerer et «utgående regime», siden politiske endringer skjedde gradvis, ønsket norske myndigheter å gjøre opp for fortidens urett. Konkret skjedde dette ved å tilby kollektiv erstatning og nedsette et offentlig utvalg, Tater-/romaniutvalget, også kjent som Vollebæk-utvalget.

Samtidig er valget av ord viktig når den mektige parten ønsker å gjøre opp for fortidens urett. Vi skal her behandle fire tilnærminger til slike oppgjør – på gruppenivå, ikke individnivå.

Å beklage, gjerne «på det sterkeste», brukes når en aktør vil si seg lei for hva som har skjedd, og erkjenner at det som har skjedd, er feil, men ikke ønsker å ansvarliggjøre seg selv eller bli holdt ansvarlig av andre. Som vi skal se nedenfor, var det denne formuleringen som ble valgt av Kirkens Sosialtjeneste da Tater-/romaniutvalgets rapport ble framlagt. De umiddelbare tilbakemeldingene fra romanifolket/taterne på denne formuleringen var positive.

Å unnskyldde innbefatter noe mer, nemlig å innrømme sitt medansvar og skyld.⁹ Mens conquistadorenes framferd på kontinentet som fikk navnet Amerika, ikke er blitt unnskyldt av noen statsleder, har den europeiske slavehandelen til Amerika medført unnskyld-

8. Elin Skaar, «Menneskerettar og demokrati», i *Den dannede opprører: Bernt Hagtvet 70 år* (red. N. Brandal og D.E. Thorsen; Oslo: Dreyer, 2016), 368–93 (376).

9. For en analyse av betydningen av unnskyldning for forsoning, se Jeremy Watkins, «Unilateral Forgiveness and the Task of Reconciliation», *Res Publica* 19 (2015): 19–42, doi:10.1007/s11158-014-9256-8.

ning – fra vestafrikanske statsledere. Videre har både Representantenes hus (2008), Senatet (2009) og daværende president Obama (2013) unnskyldt selve slaveriet. Videre valgte daværende statsminister Tony Blair i 1997 – i samband med 150-årsmarkeringen for den irske potetpesten – å si unnskyldt fordi Storbritannia ikke hjalp irene. Dersom man uttrykker unnskyldning på vegne av en regjering eller et land, *kan* dette forstås som innrømmelse av et ansvar som igjen *kan* utløse søksmål fra dem hvis forfedre ble rammet. Dette er imidlertid ikke en strengt nødvendig juridisk implikasjon.¹⁰ Samtidig som en unnskyldning *bør* etterfølges av andre konkrete handlinger dersom den skal oppleves som meningsfull av dem som representerer ofrene, kan en unnskyldning som ikke følges av økonomisk kompensasjon, likevel oppleves som tilfredsstillende.¹¹

En bønn om tilgivelse er en henstilling fra den som har gjort urett, til den som er rammet av uretten, og der det å be om tilgivelse innebærer at man forventer å bli tilgitt. Prester kan også tilsi tilgivelse på vegne av Gud. I denne handlingen ligger et enormt potensial for frigjøring, slik vi eksempelvis hører fra innsatte som får tilsagt tilgivelse – etter å ha gjennomgått en ignatiansk (langvarig og hovedsakelig taus) retreat. Mens unnskyldning er en ensidig handling, der den som mottar en unnskyldning, kan velge å svare på denne, legger en bønn om tilgivelse et press på mottakeren. Ved å be om tilgivelse forventer man å få tilgivelse, men innrømmelse av skyld ligger til grunn for at tilgivelse kan gis. Krav eller forventning om tilgivelse kan derfor være et mulig nytt overgrep: Den som har handlet feil, krever noe av den andre, som denne ikke nødvendigvis ønsker å gi.¹² Derfor bør man være generelt forsiktig med å be om tilgivelse, både i individuelle relasjoner og i relasjoner mellom grupper.

Den kollektive rammen på tilgivelsesprosesser problematiseres av Hedda Gjertsen, siden slike prosesser kan innebære kategoriseringer uansett hva den enkelte faktisk har gjort eller erfart.¹³ Vi skal straks se at tilsvarende kritikk av kategoriseringer også lå til grunn for innvendingene mot kirkemøtevedtaket i 1998. Forholdet mellom unnskyldning og tilgivelse framkommer i en vurdering av prosessene i Australia overfor aboriginene, der Ragnhild Nordvik oppsummerer at det var «svært få som meinte at unnskyldninga hadde ført til tilgjeving».¹⁴

Forsoning er et mål og en prosess der offeret bestemmer når neste fase kan startes. Prosessen kan presenteres på to ulike måter, og jeg vil vektlegge modellen framlagt av Tore Johnsen, tidligere generalsekretær i Samisk kirkeråd,¹⁵ og modellen framlagt av daglig leder i den palestinske forsoningsorganisasjonen Musalahah («forsoning»), Salim Munayer.¹⁶

10. Ragnhild Nordvik, «Offentlege unnskyldningar, oppreising og forsoning», i *Vedlegg til NOU 2015: 7: Assimilering og motstand; Norsk politikk overfor taterne/romanifolket fra 1850 til i dag* (Oslo: Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2015): 680–86.

11. *Ibid.*, 685.

12. Paul Leer-Salvesen, *Tilgivelse* (Oslo: Universitetsforlaget, 1999).

13. Hedda Gjertsen, «Tilgivelse?», *Nytt Norsk Kirkeblad* 27, nr. 3 (1999): 4–8 (7).

14. Nordvik, «Offentlege unnskyldningar», 685.

15. Tore Johnsen, *Jordens barn, solens barn, vindens barn: Kristen tro i et samisk landskap* (Oslo: Verbum, 2007), 103–10.

16. Salim Munayer, «Fra slåsskamp til håndtrykk», i *Brobyggere – mot alle odds* (red. J.A. Langmoen og J. Kleppa; Oslo: Den norske israelsmisjon og Frikirken, 2010), 64–72 (72).

Hos begge er fase én og fase to felles. Målet i fase én er å komme til en viss felles erkjennelse av hva som har skjedd («recognition»). Uttrykk for anger («repentance») er sentralt i fase to, eksempelvis gjennom en unnskyldning.

Så, i fase tre, løfter Johnsen fram gjenoppretting («restoration»), gjennom former for samarbeid, nye prioriteringer og bedre lover. Forsoningen («reconciliation») kan så skje i fase fire. Rekkefølgen for fase tre og fire er motsatt hos Munayer, som har vært sentral i Bridgebuilders-prosjektet mellom norske, palestinske og israelske jødiske unge voksne – der alle norske deltakere er kristne. Musalahah har oppmerksomheten på individuell forsoning for å legge grunnlaget for politisk forsoning. Der forsoningen hovedsakelig er tenkt å skje mellom folk eller folkegrupper, synes det rimelig at ulike former for gjenoppretting må skje *før* den reelle forsoningen kan finne sted.

Å erklære at forsoning har funnet sted, er nær sagt umulig, fordi det alltid kan være noen som opplever at de ikke er klare for forsoning. Samtidig som forsoningsprosessen er smertefull, kan det å bli fri fra sinne og hat, eller skyld og samvittighetsnag, utgjøre en reell personlig helbredelse. Gunvor Kongsvik uttalte det slik i sitt åpningsforedrag under Kirkemøtet 1999: «Forsoning er noe dypt personlig som bare kan komme i stand etter en tilnærming som kan koste svært mye for alle involverte.»¹⁷ Forsoning skal ikke være enkelt.

Forsoning løftes fram som et nytt paradigme for misjon, som hevdes å bringe sammen de ulike tilnærminger misjonsorganisasjonene har praktisert.¹⁸ I forsoningsprosesser er dialog avgjørende. Robert Schreiter har løftet fram fire former for dialog: (i) dialog om livet – for å leve sammen –, (ii) dialog for felles handling – for å løfte fram den andres tradisjoner og verdier –, (iii) dialog om religiøse ideer og læresetninger, og (iv) dialog om religiøse og oversanselige erfaringer.¹⁹ Videre er kunnskap, holdninger og ferdigheter avgjørende for god interkulturell kommunikasjon.²⁰

Cecilia Clegg opererer med forsoning på fire nivåer – politisk, samfunnsmessig, mellommenneskelig og personlig –, og dersom forsoningen skal vedvare, må forsoning finne sted på alle disse fire nivåene.²¹ Likevel er det bare på det mellommenneskelige og personlige nivået at anger og tilgivelse aktivt må uttrykkes.²² På det politiske og samfunnsmessige plan er det viktig at en form for beklagelse eller unnskyldning uttrykkes – som et grep for å bygge nye relasjoner og sameksistens.

De to ordene «skyld» og «ansvar» er begge relevante å knytte til Den norske kirkes forsoningsprosess med romanifolket/taterne. Oddvar Johan Jensen skrev i etterkant av Kir-

17. Gunvor Kongsvik, «Tale ved åpningen av Kirkemøtet 15. november 1999», 3, https://kirken.no/nb-NO/om-kirken/slik-styres-kirken/kirkemotet/dokumenter_vedtak/kirkemotet-15.11.1999--20.11.1999-trondheim/?id=204.

18. Robert Schreiter og Knud Jørgensen, red., *Mission as Ministry of Reconciliation* (Regnum Edinburgh Centenary Series 16; Eugene, Ore.: Wipf & Stock, 2013).

19. Robert Schreiter, «Communication Between Cultures And Between Traditions», http://peacebuilding.caritas.org/index.php/Communication_Between_Cultures_And_Between_Traditions, lest 30.5.2017.

20. Ibid.

21. Cecilia Clegg, «Embracing a Threatening Other: Identity and Reconciliation in Northern Ireland», i *Peace and Reconciliation: In Search of a Shared Identity* (red. S. Kim, P. Kollontai og G. Hoyland; London: Routledge, 2009), 81–93 (82–83), doi: <https://doi.org/10.4324/9781315599816>.

22. Ibid., 83.

kemøtet 1998 at det kun er de som har stått ansvarlig for selve handlingen, som har *skyld*, og at det er teologisk feil å erkjenne skyld for noe man ikke personlig har gjort.²³ Dermed er det galt av Den norske kirke å fatte et vedtak der man oppfordres til å bekjenne andres synder.²⁴ Endringen i Ernst Baaslands forslag fra «vi» til «vårt folk» (se nedenfor) innebærer bare en utvidelse, og imøtekommer således ikke Jensens ønske om kun å knytte skyld til den individuelle handling. Ifølge Jensen handler *ansvar* om å erkjenne at en er i en posisjon til å fremme ulike tiltak for å rette opp fortidens urett, også dersom denne uretten er begått av andre.

Alf Rolin peker på at Kirkemøtet som Den norske kirkes øverste organ kan ta stilling også om forhold i fortid,²⁵ og Halvor Nordhaug påpeker at Den norske kirke representerer kontinuitet og utgjør mer enn sine enkeltmedlemmer.²⁶ Rolin påpeker også at det er bibelsk belegg for å erkjenne synd og skyld på vegne av forfedrene, med henvisning til Esek 9, Neh 9, Sal 106 og Jer 14.

FORSONINGSPROSESSEN MED ROMANIFOLKET/TATERNE

Kirkemøtet 1998 var det første for svært mange av delegatene, og Kirkemøtet hadde året før hatt en forsoningsprosess med samene, der både hovedforedrag og hovedsak handlet om samisk kirkeliv, med støtte til samiske rettigheter. Videre var det en generell forventning om at årtusenskiftet skulle benyttes til å gjøre opp for fortidens feil, og menneskerettigheter var naturlig å løfte fram i 1998.

Proessen fram mot Kirkemøtet involverte to organisasjoner: Stiftelsen Roma, ledet av Hermann Karlsen, og RFL, ledet av Leif Bodin Larsen. Førstnevnte trakk seg fra den videre dialogen i etterkant av Kirkemøtet 1998. Men særlig Domkirken i Fredrikstad samarbeidet videre med Karlsen.

Samarbeid var derimot aldri aktuelt med Den norske romanikomiteén (senere Romani Interesse Organisasjon), som i 1996 og 1997 hadde sendt brev til Den norske kirke med krav om økonomisk oppreisning og med varsler om å bringe «Stortinget og Den norske kirke [...] inn for Menneskerettighetsdomstolen».²⁷

Saken «Overgrep mot dei reisande / taterane» var en del av saken om menneskerettigheter. Gunnar Stålsett satt i komiteén som forberedte saken, som var i plenum to ganger. Han hadde allerede holdt et meget tydelig åpningsforedrag der han sa at kirken har vært et «redskap for etnisk rensning mot taterne i Norge».²⁸ Verken saksdokumentet eller komi-

23. Oddvar Johan Jensen, «Kirken og taterne», *Luthersk Kirketidende* 134 (1999): 35–38. Se også Alf Rolin, «Kommunikasjonsproblemer i saken 'om overgrep mot dei reisande'», *Luthersk Kirketidende* 134 (1999): 68–71; Halvor Nordhaug, «Kirken og taterne», *Luthersk Kirketidende* 133 (1998): 545–46; idem, «Kirken og taterne – del 2: Svar til Oddvar J. Jensen fra Halvor Nordhaug», *Luthersk kirketidende* 134 (1999): 71–73.

24. Jensen, «Kirken og taterne».

25. Rolin, «Kommunikasjonsproblemer», 70.

26. Nordhaug, «Kirken og taterne – del 2», 72.

27. KISP, «Brev til Justisdepartementet» [se n. 5].

28. Gunnar Stålsett, «Hva er da et menneske? Åpningsforedrag ved Kirkemøtet 1998», 4, https://kirken.no/globalassets/kirken.no/migrering/km1998_hovedforedrag_staalsett.pdf. For annen bruk av ordet «etnisk rensning», se Nordhaug, «Kirken og taterne», 546. I samtalen med personer med bakgrunn i NMBH oppleves mediefor-

téens innstilling hadde tilsvarende sterke formuleringer,²⁹ men tidligere ansatte i NMBH samt deres barn opplevde uansett kirkemøtesaken svært negativt, noe også kirkerådslederen pekte på i sin tale ved Kirkemøtets åpning.³⁰ Endringsforslaget fra Ernst Baasland kom i andre plenumsbehandling. Dirigentskapet valgte å ta forslaget til avstemming, slik at ikke komitéen fikk tid til å vurdere det. Den eneste som imøtegikk forslaget fra talerstolen, var Gunnar Stålsett. Baaslands forslag fikk 44 stemmer, mens komitéens forslag fikk 39 stemmer.

Vedtaket ble formulert i fire ledd. Første vedtakspunkt har tre avsnitt: en presentasjon av dialogen omtalt ovenfor, et avsnitt om den statlige politikken og en unnskyldning. Komitéens forslag – som falt – er skrevet i klammer, mens det som kom som endringer i plenum, er skrevet med understrekning. Jeg tar her kun med setningene som ble endret:

Vi har lært mykje om [eigne] overgrep i vårt land og ser at vi er medskuldige i forsøk på å fjerne dei som folk. [...] [Vi] Vårt folk ber på [ei synd og] ei skam vi ikkje kan gå vidare med. Difor seier vi i dag på kyrkja sine vegner: Forlat oss vår skuld!

Ernst Baasland, som fremmet disse endringene, skriver om kirkemøtevedtaket at det ble «tegnet et ensidig mørkt bilde, og dermed fordømte man mange som faktisk hadde gjort en enorm innsats for taterne. Hvis alle betraktes som skyldige, gjør en urett mot dem som faktisk ikke er det».³¹ I saksdokumentet til Kirkemøtet er det ikke grunnlag for å si at alle som hadde vært engasjert i arbeidet for romanifolket, ble betraktet som skyldige, men det er riktig at i komitéinnstillingen var det kun én formulering som kan tolkes som nyanserende, nemlig «intensjonen hos einskilde har vore ein annan».³²

Vedtakupunkt 2 handlet om brev til menighetene, med oppfordring til å «gjere bot og be om tilgjeving for felles skuld» under menneskerettssøndagen 1999, og oppfordring om kirkeofring «til det arbeidet taterfolket sine organisasjonar gjer for å ta vare på eigen kultur og identitet».³³ Vi ser at uttrykket «felles skuld» ble bevart fra komitéens forslag.

Det tredje vedtakspunktet handlet om «oppreisning, som einskildindivid og som folk. Kyrkjemøtet ber om at dette arbeidet blir gjeve prioritet, av både Storting og regjering».³⁴ Med andre ord gav Kirkemøtet et mandat til å arbeide opp mot politiske myndigheter, også med kollektiv oppreisning, som vi skal se under.

I vedtakspunkt 4 ber Kirkemøtet om at «Mellomkyrkjeleg råd på vegner av Den norske kyrkja fører samtalene vidare og klargjer korleis kyrkja kan medverka til forsoning i folket

midling av «etnisk rensning» å «sverte mange», se Kirkerådet, «Referat fra dialogmøte mellom personer med bakgrunn i Norsk misjon blant hjemløse og Den norske kirke den 27. august 1999» (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr. 98/568-30).

29. Kirkemøtet, «Sak KM 12/98: Arbeidet med menneskerettar i Den norske kyrkja – saksorientering», 1998 [har også med vedtaket], https://kirken.no/nb-NO/om-kirken/slik-styres-kirken/kirkemotet/dokumenter_vedtak/kirkemotet-08.11.1998--13.11.1998-bergen.

30. Oddbjørn Evenshaug, «Tale ved Kirkemøtets åpning», 1998, https://kirken.no/nb-NO/om-kirken/slik-styres-kirken/kirkemotet/dokumenter_vedtak/kirkemotet-08.11.1998--13.11.1998-bergen.

31. Ernst Baasland, *Veien til forsoning: Tilgivelsens hemmelighet* (Oslo: Kagge, 2009), 189.

32. Kirkemøtet, «Sak KM 12/98», 14.

33. Ibid., 15.

34. Ibid.

og støtte til dei reisande / taterane si sak overfor styresmaktene».³⁵ I realiteten tok Mellomkirkelig råd og Kirkerådet felles ansvar for denne dialogen og arbeidet overfor politiske myndigheter.

Romanifolket/taterne oppfattet det endelige vedtaket som en ansvarsfraskrivelse, men RFL vedtok likevel å fortsette samarbeidet, og vedtakene fra Kirkemøtet måtte uansett følges opp. Prioriteringene var politisk arbeid overfor norske myndigheter (se nedenfor), tilrettelegging for dialog med Kirkens Sosialtjeneste om hvorvidt eiendommen Svanviken etter sine opprinnelige vedtekter tilhører romanifolket/taterne – uten at dette skapte konkrete resultater –,³⁶ samt forberedelse til menneskerettighets søndagen 2. søndag i advent 1999. I tillegg må nevnes Gunnar Stålsetts sterke tale den 7. mai 1999 ved den såkalte Skammens stein på Ris kirkegård, hvor han sammenlignet Jesu omflakkende liv de siste årene han levde, med taternes liv: «Menneskesønnen er tatersønnen.»³⁷ Videre sa Stålsett: «[T]ilgi oss for at vi ikke kan be om tilgivelse.»³⁸ Ved Skammens stein ligger personer som har dødd mens de var på Gaustad sykehus, og steinen er blitt et symbol på den behandlingen romanifolket/taterne er utsatt for av storsamfunnet.

Viktig for det felles arbeidet var samarbeidsavtalen av 4. oktober 1999. Det var særlig formuleringen «ydmyk erkjennelse» i fjerde innledende punkt som skapte reaksjoner – i etterkant av signeringen. RFL-medlemmer meldte at de hadde opplevd nok ydmykelse, mens for representantene fra Den norske kirkes er det å være ydmyk – sammen med de påfølgende ordene «forsoning og respekt» – forstått som noe å etterstrebe.

Dialogmøtene mellom RFL og Kirkerådet ble gjennomført regelmessig i de første årene etter Kirkemøtet, men dette forhindret ikke misforståelser, inklusive om innholdet i samarbeidsavtalen. En tekst med flere krav fra RFL til Kirkerådet som var blitt sirkulert på årsmøtet i RFL sommeren 1999, var forstått av noen å være den avtalen Kirkerådet og RFL ble enige om. Til tross for misnøyen med samarbeidsavtalen heter det i RFLs søknad om statsstøtte for 2001 – en ordning som kom på plass fra 1999 – følgende: «Den 4. oktober 1990 [sic!] var en historisk dag for RFL, en samarbeidsavtale ble inngått mellom Kirken og RFL.»³⁹ Vi ser at et dokument som ble sterkt kritisert,⁴⁰ likevel løftes fram i søknaden fra RFL.

Evalueringen av menneskerettighets søndagen 1999 var positiv, men det ble ikke gjort noen kartlegging av hvor mange steder gudstjenesten løftet opp bønner om unnskyldning.

35. Ibid.

36. For en kritisk vurdering av hvordan Kirkens Sosialtjeneste overtok stiftelsen Svanviken, se Tater-/romaniutvalget, *NOU 2015:7: Assimilering og motstand; Norsk politikk overfor taterne/romanifolket fra 1850 til i dag* (Oslo: Departementenes servicesenter, 2015), 72. Se også Geir Woxholts tre brev, inntatt som vedlegg 28–30 i *Vedlegg til NOU 2015:7* [se n. 10], 704–22.

37. «Biskop Gunnar Stålsett's [sic!] tale ved minnestunden på Ris 7. mai 1999» (optrykk ved RFL, tilgjengelig hos forfatteren), 3.

38. Ibid., 4.

39. RFL, «Søknad om driftsstøtte og prosjektstøtte for år 2001», 30.11.2000 (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr. 98/568-100), 2.

40. Kirkerådet, «Referat fra møte 25.01.00 i ressursgruppe for dialog mellom Romanifolkets Landsforening og Den norske kirke» (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr 98/568-60), sak 02/00, med formuleringen «problemer med å akseptere Samarbeidsavtalen...».

Begge parter var «fornøyde med at både radio- og fjernsynsgudstjenesten hadde et klart fokus».⁴¹

I 2000 ble synliggjøring av romanifolket/taternes kultur prioritert på ulike måter, blant annet gjennom samarbeid om konsert, seminar og gudstjeneste under Kirkemusikkfestivalen i Kristiansand, i tillegg til at Kirkerådet reagerte – gjennom brev⁴² – på nedsettende omtale (som begrepet «fantepakket», brukt *uten* anførselstegn i tittelen på et intervju).

Det var ikke naturlig for Den norske kirke å samarbeide med Landsorganisasjonen for Romanifolket (LOR), som presenterte seg med formuleringen «stiftet i protest mot vedtaket [...] på Kirkemøtet 1998».⁴³

Presset fra RFL om å endre på vedtaket fra 1998 endte med at diakon Egil Brende, som hadde stemt for endringsforslaget i 1998, og som hadde invitert RFLs leder på middag i oktober 2000, fikk vedtatt i Nidaros bispedømmeråd at en uforbeholden unnskyldning måtte komme opp på Kirkemøtet 2000. Løsningen ble å knytte en slik unnskyldning til komitébehandlingen av årsmeldingen. Vedtaks punkt 2 lyder (i utdrag): «Kirkemøtet 2000 ber taterne om unnskyldning og tilgivelse for den urett og de overgrep som fra kirkens side er begått mot deres folk.»⁴⁴ Ved å bruke både unnskyldning og tilgivelse erkjente Kirkemøtet at det var nødvendig å si unnskyld, og ikke forvente tilgivelse fra dem som ikke kunne tilgi.

Oppmerksomheten i offentligheten om dette vedtaket var betydelig mindre enn ved vedtaket fattet to år tidligere. Selv om vedtaket i 2000 medførte en noe lavere prioritet av dialogarbeidet, skjedde mye av arbeidet i nye former. To andre viktige prosesser må nevnes: For det første synliggjøring av romanifolket/taterne på Konferansen av europeiske kirker (KEK) sin generalforsamling i Trondheim i 2003, og behovet for å løfte de europeiske kirkenes bevissthet om og samarbeid med både rom- og romanifolk. For det andre samarbeidet med Stiftelsen romanifolket/taterne, som ba om etablering av et fond (se nedenfor).

Vi ser av denne gjennomgangen at RFL opplevde å bli styrket gjennom å være den prioriterte dialogpartneren for Kirkerådet. Samtidig var RFL – som de andre organisasjonene blant romanifolket/taterne – preget av indre motsetninger, som til en viss grad gikk over da LOR ble etablert tidlig i 2000. Etableringen av LOR medførte imidlertid ikke at RFL ble mindre tydelige i sine krav. Det presset som RFL kunne utøve i møte med Kirkerådet i perioden 1998–2000, var knyttet til at Kirkemøtet innrømmet skyld, men ikke formulerte en unnskyldning som var godt mottatt. Ifølge Enver Djuliman gir dette «offeret en form for makt – makt til å tilgi».⁴⁵ En liten organisasjon kunne utøve legitimt press på sentrale organer i Den norske kirke.

41. Ibid., sak 03/00.

42. Kirkerådet, «Om artikkelen ‘Tatersønn og etterkom etter fantepakket’ i Underveis våren 2001», 8.5.2001 (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr. 01/7-11).

43. Alvin Eilertsen Viborg og Hjalmar Ludviksen, «Ad. Den norske kirkes dokumenterte overgrep mot vårt folk», 23.3.2000 (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr 00/206-1).

44. Kirkemøtet, «Årsmelding for de sentralkirkelige rådene 1999, KM-sak 03/00», 5, <https://kirken.no/globalassets/kirken.no/migrering/vedtak213.pdf>. Punkt 2 ble «vedtatt ved akklamasjon».

45. Enver Djuliman, *Forsoning: Skilt langs veien* (Oslo: Pax, 2016), 103.

DEN NORSKE KIRKES ENGASJEMENT FOR TATERNE I MØTE MED NORSKE MYNDIGHETER

En lite kjent del av arbeidet for gjenoppretting er talsmannsrollen Den norske kirke tok for romanifolket/taterne overfor norske myndigheter. Også Den norske Helsingforskomité har tatt på seg en slik talsmannsrolle, men Helsingforskomitéen var aktiv primært på midten av 1990-tallet og mot slutten av 2000-tallet. Det var Helsingforskomitéen som på midten av 1990-tallet hadde arbeidet for at det ble satt av midler i Norges forskningsråd (se nedenfor). Videre la Helsingforskomitéens rapport fra 2009 grunnlaget for etableringen av det som ble Tater-/romaniutvalget, ledet av Knut Vollebæk. Opprinnelig ble utvalget ledet av Asbjørn Eide, uten noen romanifolk i utvalget.⁴⁶

De årene Den norske kirke arbeidet mest aktivt, var det ingen andre større organisasjoner som hadde en tilsvarende rolle. Viktige samarbeidspartnere var forskerne som var involvert i flere ulike prosjekter finansiert av Norges forskningsråd, ledet av Bjørn Hvinden ved NTNU.⁴⁷ Både forskerne og andre ressurspersoner talte romanifolket/taternes sak, men Den norske kirke var den organisasjonen som i disse årene (1998–2003) arbeidet mest aktivt opp mot norske myndigheter.

Innspill til norske rapporter til internasjonale overvåkingsorganer⁴⁸ og til den første (og hittil eneste) stortingsmeldingen om nasjonale minoriteter er noen eksempler.⁴⁹ Noen av forslagene ble løftet inn i de norske rapportene og i komitéinnstillingen.⁵⁰

Brevene til og møtene med norske myndigheter var initiert både fra Kirkerådet og fra Mellomkirkelig råd, avhengig av hvor dialogen allerede var etablert. Den norske kirke fremmet allerede i august 1998 forslag om at den *individuelle* erstatningsordningen under Stortinget, såkalt «rettferdsvederlag» (billighetserstatning), måtte endres slik at dokumentasjonskravene for opphold på barnehjem ble mindre omfattende, og det ble lettere å få erstatning.⁵¹ Brevet ble sendt fem statsråder og sju parlamentariske ledere, i tillegg til det daværende Billighetserstatningsutvalget (nå Stortingets utvalg for rettferdsvederlag).

Den store saken var imidlertid en *kollektiv* erstatningsordning. I brev sendt flere statsråder i 1999 ble både spørsmålet om et offentlig utvalg og om en kollektiv erstatningsordning

46. Den norske Helsingforskomité, *Norsk romani-/taterpolitikk: Fortid, nåtid, fremtid; En menneskerettslig vurdering av hovedtrekk i norsk politikk i forhold til romanifolket/taterne* (Oslo: Den norske Helsingforskomité, 2009), www.nhc.no/filestore/Publikasjoner/Rapporter/2009/romanirapport_final_version2.pdf.

47. For en oppsummering av forskningen, se Bjørn Hvinden, red., *Romanifolket og det norske samfunnet: Følgene av hundre års politikk for en nasjonal minoritet* (Bergen: Fagbokforlaget, 2000).

48. Mellomkirkelig råd, «Høringssvar til Norges 15. rapport til CERD» [FNs rasediskrimineringskomité], 1.6.1999 (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr. 99/268-2); Mellomkirkelig råd, «Høringssvar til Norges 16. rapport til CERD», 12.10.2001 (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr. 01/360-2).

49. Kirkerådet, «Innspill til Stortingsmelding om nasjonale minoriteter», 21.9.2000, (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr. 98/568-78). Kirkerådet hadde i tillegg et eget møte med saksordfører på Stortinget, Karin Andersen (SV). Se generelt regjeringen, *St.meld. nr. 15 (2000–2001): Nasjonale minoriteter i Noreg; Om statleg politikk overfor jødar, kvener, rom, romanifolket og skogfinnar* (Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet, 2000).

50. Kommunalkomitéen, *Innst. S. nr. 145 (2000–2001): Innstilling fra kommunalkomiteen om Nasjonale minoriteter i Noreg; Om statleg politikk overfor jødar, kvener, rom, romanifolket og skogfinnar* (Oslo: Stortinget, 2001), 18.

51. Mellomkirkelig råd, «Bekymring over prosedyrer for billighetserstatning til barn av reisende som ble feilplassert på barnehjem eller skolehjem», 19.8.1998 (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr. 97/659-12). Ytterligere to brev ble sendt justisministeren i 1999, se Kirkerådet, «Tatere og erstatningsordninger etter overgrep», 13.1.1999 (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr. 98/568-4). En rekke av svarene er tilgjengelig i Kirkerådets arkiv.

tatt opp.⁵² Svaret fra Kommunal- og regionaldepartementet i brevet «Behovet for en grundigere utredning for å vurdere mulighetene for oppreisning» viste til prosjektene finansiert av Forskningsrådet og sa at funnene herfra kunne gi grunnlag for å gå videre med spørsmålet om kompensasjon.⁵³

Høyesterettsadvokat Jens Kristian Thune kontaktet Kirkerådet i juli 2000 med et brev som viste til samarbeidsavtalen av 4. oktober 1999, og som skisserte ideen om en stiftelse med representasjon fra ulike romaniorganisasjoner for å «sikre en helhetlig plattform for taternes situasjon». Thune skrev videre: «Det må imidlertid klart forutsettes at Den norske Kirke yter nødvendig kapital for stiftelsens igangsettelse og drift.»⁵⁴ I et senere brev ble «nødvendig kapital» presisert til 400 000 kroner.⁵⁵ Formålet med stiftelsen var å arbeide for oppreisning, konkret gjennom etablering av et fond etter inspirasjon fra jødebooppgjøret. I brevkorrespondanse og møter med daværende kommunalminister Erna Solberg og daværende justisminister Odd Einar Dørum ble beløpet på seksti millioner kroner fremmet.⁵⁶ I møtene med ministrene i 2002 og 2003 deltok én annen person, daværende direktør i Kirkerådet, Erling Pettersen, som ledet Dnk sin dialogprosess med RFL i hele perioden fra 1998. Etablering av stiftelsen skjedde i 2000, og KRD gav støtte fra 2002 (150 000 kroner). Som følge av misnøye med måten det ble arbeidet på i stiftelsen, valgte RFL å boikotte stiftelsen i 2003,⁵⁷ men tok senere opp samarbeidet. Stiftelsen oppnådde sin målsetting om etablering av et fond i 2004, som vi straks skal se.

For å oppsummere ser vi at selv om Kirkerådet ikke hadde noen formell rolle i stiftelsen, valgte Kirkerådet å samarbeide tett i det politiske påvirkningsarbeidet, primært fordi stiftelsens formål samsvarte med innholdet i samarbeidsavtalen mellom Kirkerådet og RFL fra 4. oktober 1999.

NORSKE MYNDIGHETER I MØTE MED ROMANIFOLKET/TATERNE

En full gjennomgang av norsk politikk er ikke mulig, og etter et lite avsnitt om individuell oppreisning skal vi se på etableringen av Stiftelsen romanifolket/taternes kulturfond (RT-fondet) og arbeidet knyttet til Tater-/romaniutvalget.⁵⁸ Denne gjennomgangen er viktig

52. Kirkerådet, «Dialogen mellom Romanifolkets Landsforening og Den norske kirke», 30.4.1999 (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr. 98/568-13).

53. Kommunal- og regionaldepartementet, statssekretæren, «Behovet for en grundigere utredning for å vurdere mulighetene for oppreisning», 2.8.1999 (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr. 97/659-39).

54. Jens Kristian Thune, «Taterne – Den norske kirke – Kirkerådet for Den norsk kirke», 25.7.2000 (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr. 98/568-79).

55. Jens Kristian Thune, «Ad. Kirkerådet – tatersaken», 15.8.2000 (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr. 98/568-82).

56. Jens Kristian Thune, «Romanifolket – oppreisning – fond – tilskudd», 25.6.2002 (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr. 01/7-59).

57. RFL, «Meddelelse, 11. august 2003» (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr. 01/7-78). Brevet ble også sendt Dørum og Solberg, i tillegg til stiftelsen og LOR.

58. For en vurdering av norske forpliktelser etter internasjonale konvensjoner, se Hans Morten Haugen, «Enhet og mangfold: Behov for begrepsavklaring i møte med nye nasjonsbyggingstrategier» (manuskript under vurdering). Ingvill Thorson Plesner, Nik. Brandal og Cora Alexa Døving, red., *Nasjonale minoriteter og urfolk i norsk politikk fra 1900 til 2016* (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017) har en bred gjennomgang av norsk politikk for nasjonale minoriteter.

fordi RT-fondet er det konkrete resultatet av fem års påvirkningsarbeid fra Den norske kirke overfor norske myndigheter.

Bondevik II-regjeringen avga to stortingsmeldinger om erstatningsordninger, i 2004 og 2005,⁵⁹ og enstemmige stortingskomité-merknader brukte begrepene «svært grave-rende»⁶⁰ og «omsorgssvikt og overgrep av til dels alvorleg karakter»⁶¹ om behandlingen romanifolket/taterne og barnehjemsbarn hadde vært utsatt for. Stortingets rettferdsvederlagsordning stiller lavere dokumentasjonskrav til barnehjemsbarn enn til fosterhjemsbarn.⁶² De kommunale erstatningsordningene for barnehjemsbarn – med opp til 750 000 kroner i erstatningsbeløp, men der også mange kommuner ikke har innført noen ordning – er et svar på erkjennelsen av at de statlige erstatningsordningene har vært utilstrekkelige. De fleste ordningene ble lukket før 2010,⁶³ men eksempelvis Oslo kommune har senere vedtatt å på nytt gi mulighet til å søke rettferdsvederlag.⁶⁴

Da etableringen av det som opprinnelig ble omtalt som «Romanifolket/taternes fond», ble vedtatt i 2004, var det satt av 75 millioner kroner,⁶⁵ altså 15 millioner mer enn hva stiftelsen hadde krevd. Etablering av RT-fondet skjedde i 2007, med et styre bestående kun av personer oppnevnt av romaniorganisasjoner (i dag kun TL og LOR). RT-senteret, lokalisert sammen med RT-fondet, ble etablert i 2014. Stiftelsestilsynets tilsynsrapport tydeliggjør at ordlyden i stortingsproposisjonen fra 2004 – «drift av et sekretariat/rådgivningssenter som kan tilby juridisk og annen bistand [...]»⁶⁶ – ikke innebærer etablering av en egen selveiende organisasjon ved siden av RT-fondet.⁶⁷

Som RT-fondet selv skriver på sine hjemmesider: «I forbindelse med behandling av statsbudsjettet 2014 ble fondsavsetningen på 75 millioner strøket og erstattet av en årlig bevilg-

59. Regjeringen, *St.meld. nr. 44 (2003–2004): Erstatningsordning for krigsbarn og erstatningsordninger for romanifolk/tatere og eldre utdanningsskadelidende samer og kvener* (Oslo: Justis- og politidepartementet, 2004). Se også Justiskomiteén på Stortinget, *Innst. S. nr. 152 (2004–2005): Innstilling fra justiskomiteen om erstatningsordning for krigsbarn og erstatningsordninger for romanifolk/tatere og eldre utdanningsskadelidende samer og kvener* (Oslo: Stortinget, 2005); regjeringen, *St.meld. nr. 24 (2004–2005): Erstatningsordninger for barn i barneheimar og spesialskular for barn med åtferdsvanskar* (Oslo: Barne- og familiedepartementet, 2005); Familie-, kultur- og administrasjonskomiteén på Stortinget, *Innst. S. nr. 217 (2004–2005): Innstilling frå familie-, kultur- og administrasjonskomiteen om erstatningsordningar for barn i barneheimar og spesialskular for barn med åtferdsvanskar* (Oslo: Stortinget, 2005).

60. Justiskomiteén, *Innst. S. nr. 152*, 9.

61. Familie-, kultur- og administrasjonskomiteén, *Innst. S. nr. 217*, 7.

62. Statens sivilrettsforvaltning, «Særordning for tidligere barnehjemsbarn mv.», <http://sivilrett.no/saerordning-for-tidligere-barnehjemsbarn.305292.no.html>, 22.11.2013.

63. Se Karen-Sofie Pettersen, *Kommunale oppreisningsordninger for tidligere barnevernsbarn: Resultater fra en kartleggingsstudie* (Oslo: Institutt for kriminologi og rettssosiologi, 2010), http://www.jus.uio.no/ikrs/forskning/prosjekter/erstatningsordninger/pettersen_kommunale_oppreisningsordninger.pdf.

64. Se artikkelen «Gjenåpner erstatningsordningen for tidligere barnevernsbarn», *Aftenposten*, 24.6.2014.

65. Regjeringen, *St.prp. nr. 63 (2003–2004): Tilleggsbevilgninger og omprioriteringer i statsbudsjettet medregnet folketrygden* (Oslo, 2004), 53–54; Stortinget, *Innst. S. nr. 250 (2003–2004): Innstilling fra finanskomiteen om tilleggsbevilgninger og omprioriteringer i statsbudsjettet medregnet folketrygden 2004* (Oslo: Stortinget, 2004), 80.

66. Regjeringen, *St.prp. nr. 63*, 54.

67. Stiftelsestilsynet, *Stiftelsestilsynets tilsynsrapport: Stiftelsen romanifolket/taternes kulturfond* (2017), 22–23 (som gjengir Kommunal- og moderniseringsdepartementets brev av 26.10.2015) og 23–24 (som argumenterer for at en omfattende endring som etablering av RT-senteret representerer må forstås som en omdanning av RT-fondet), <https://lottstift.no/wp-content/uploads/2017/02/Stiftelsen-romanifolkets-taternes-kulturfond-rapport-februar-2017.pdf>.

ning [...]»⁶⁸ De siste tre årene er imidlertid ingen bevilgning gitt, som følge av økonomisk rot og kritikkverdige økonomiske disponeringer.⁶⁹ Stans i bevilgninger er grunnen til at RT-fondet stevnet staten for Oslo tingrett i 2016.⁷⁰ Tilsynsrapporten fra Stiftelsestilsynet fra 2017 kritiserer en rekke forhold i RT-fondet, inklusive honorering og inhabilitet i prosessen med etablering av RT-senteret, og vil avsette tre styremedlemmer.⁷¹ Som følge av rapporten fra Stiftelsestilsynet har Kommunal- og moderniseringsdepartementet på vegne av regjeringen anmeldt både RT-fondet og RT-senteret til politiet.⁷²

I regjeringens budsjettforslag for 2017 heter det: «Når Stiftelsestilsynets vurderinger foreligger, vil departementet også vurdere hvordan anbefalingene fra utvalget som kartla politikk og tiltak overfor romanifolket/taterne, kan følges opp.»⁷³ Vi ser at situasjonen i RT-fondet har satt oppfølgingen av rapporten fra Tater-/romaniutvalget på vent.

Regjeringen skriver i revidert nasjonalbudsjett for 2017 at den samlede overføringen til romanifolket/taterne opprettholdes, men det opprettes to nye poster: tiltak for romanifolket/taterne og midlertidig tilskuddsordning til romanifolket/taterne. Denne siste skal forvaltes av Kommunal- og moderniseringsdepartementet «til en ny, mer varig ordning er etablert».⁷⁴ Selv om det er verdt å merke seg at det samlede beløpet til romanifolket/taternes arbeid er opprettholdt, er den generelle tilliten mellom norske myndigheter og romanifolket/taterne nå svært lav, noe som illustreres av de to politianmeldelsene.

Denne situasjonen vil også gå ut over oppfølgingen av rapporten fra Tater-/romaniutvalget. Fra organisasjoner og offentlige myndigheter ble rapporten godt tatt imot, og en rekke ytterligere tiltak understreket, som økt bevisstgjøring av offentlige ansatte, eksempelvis helsepersonell, og tilstrekkelig undervisning om romanifolket/taterne i skoleverket, og grep for å få flere fra romanifolket/taterne til å fullføre utdanning.⁷⁵ En annen positiv sideeffekt var talen og formuleringen «beklager på det sterkeste» fra generalsekretær i Kirkens Sosialtjeneste under framleggelsen av rapporten 1. juni 2015. Det er verdt å merke seg at Kirkens Sosialtjeneste i sitt høringssvar både etterlyser mer forskning på situasjonen ved barnehjemmene drevet av NMBH og en statlig erstatningsordning for barn som beviselig har vært på barnehjemmene, men uten dokumentasjon på dette.⁷⁶ Som vi så ovenfor, er rettferdsvederlagordningen tilgjengelig, men med et øvre erstatningsbeløp på 300 000 kroner, mens altså kommunene har innvilget inntil 750 000.

Det mest interessante med høringssvarene på Tater-/romaniutvalgets rapport, levert våren 2016, er at så mange *ikke* ønsker særlige tiltak. 174 svar – med mellom 1 og 301 avsen-

68. RT-fondet, «Om stiftelsen», <https://rtfondet.no/om-stiftelsen>.

69. Stiftelsestilsynet, *Tilsynsrapport*.

70. *Ibid.*, 11.

71. *Ibid.*, 35.

72. «Regjeringen anmelder stiftelsen Romanifolket/taternes kulturfond», *Dagbladet*, 29.3.2017.

73. Kommunal- og moderniseringsdepartementet, *Prop. 1 S (2016–2017)*, 2016, 159.

74. Finansdepartementet, *Prop. 129 S (2016–2017): Tilleggsbevilgninger og omprioriteringer i statsbudsjettet 2017* (Oslo, 2017), 93.

75. For høringssvarene, se Regjeringen, «Høring – oppfølging av Tater-/romaniutvalgets rapport» (2016), <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/horing--oppfolging-av-tater-romaniutvalgets-rapport/id2464464>.

76. Kirkens Sosialtjeneste, høringssvar om *NOU 2015:7: Assimilering og motstand* [se n. 36], uten dato, <https://www.regjeringen.no/contentassets/0f31d98f8945493a9e6978736fe49c4b/kirkens-sosialtjeneste.pdf>.

dere – kommer fra enkeltpersoner, og de aller fleste av disse ønsker at det *ikke* skal gjøres mer for å undersøke forhold i fortiden eller synliggjøre romanifolket/taterne i samtiden, men la alle leve sine vanlige liv.⁷⁷ Retten til ikke å bli regnet som tilhørende en nasjonal minoritet er eksplisitt anerkjent i Europarådets rammekonvensjon om nasjonale minoriteter, artikkel 3.1.

Som oppsummering ser vi at selv om myndighetene kan kritiseres for å bruke for lang tid, er det komplekse prosesser også innad i romanifolket/taterne som skapt vanskeligheter for arbeidet med å sikre deres kultur og språk. Videre har det vært vanskelig å fremme en forsoning – med mulighet for kompensasjon – mellom romanifolket/taterne og særlig Kirkens Sosialtjeneste.⁷⁸

FORSONINGSPROSESSEN MED TIDLIGERE ANSATTE I NORSK MISJON BLANT HJEMLØSE

Tidligere generalsekretær i NMBH, Jostein Vist, fikk 16. mars 1998 sammen med andre et brev som informerte om prosessen fram mot Kirkemøtet 1998.⁷⁹ Både han og Agnar Austvik, som koordinerte innspillene fra de tidligere ansatte, fikk utkast til saksdokumentet, ble invitert til Kirkemøtet 1998 og gav sine innspill til Komitéen.

I det første brevet fra Austvik etter Kirkemøtet hevdet han at romanifolket/taterne «var med sin ferd en provokasjon mot de verdier som kirke og samfunn satte i høysetet», men innrømmer også at «organisasjonen var med på å eliminere en spesiell kultur».⁸⁰ Et brev sendt i februar 1999 på vegne av femti personer, både tidligere ansatte og barn av tidligere ansatte, ba om at vedtaket måtte oppheves, og de truet med ellers å melde seg ut av Den norske kirke.⁸¹ Enda sterkere var brevet fra Austvik og Vist fra april 1999, som også var vedlagt i senere korrespondanse, med påstand om at «Kirkemøtets vedtak ble tatt på sviktende historisk og teologisk grunnlag».⁸² Antakelig var det Jensens kritikk om at man ikke kan bekjenne skyld på andres vegne, de sluttet seg til.

En rekke møter mellom Kirkerådets sekretariat og tidligere ansatte i NMBH ble holdt i 1999–2000. Til slutt var det – på Glomdalsmuseet i Elverum 17. august 2000 – mulig å holde et møte hvor både RFL og tidligere ansatte i NMBH møttes.⁸³ Formålet var at tid-

77. For mer inngående vurderinger, se Hans Morten Haugen, «Ballen ligger nå hos staten», *Vårt Land*, 1.7.2016, <http://www.verdidebatt.no/innlegg/11650271-forsoning-med-taterne-ballen-ligger-na-hos-staten>.

78. «Misjonen vil gi taterne kompensasjon – taterne blir ikke enige om hvordan», *Vårt Land*, 11.11.2015.

79. Kirkerådet, «Informasjon om framdrift i saken 'Den norske kirke og de reisende'», 16.3.1998 (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr. 97/659-7).

80. Agnar Austvik, «An. vedtak i Kirkemøtet – dokument 12.8 – oppreisning for taterne» (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr. 97/659-37, mottatt 2.12.1998). Samme formulering («provokasjon mot de verdier [...]») ble også brukt i et senere brev til Kirkerådet, se Agnar Austvik og Jostein Vist, «Til Kirkerådet i forbindelse med samtaler 19. april 1999» (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr. 98/568-50).

81. Tater-/romaniutvalget, *Assimilering og motstand* [se n. 36], 87.

82. Austvik og Vist, «Til Kirkerådet».

83. Kirkerådet, «Referat fra møte i ressursgruppe for dialog mellom Romanifolkets Landsforening og Den norske kirke torsdag 17. august 10–12, etterfulgt av møte mellom Romanifolkets Landsforening og tidligere ansatte i Norsk misjon blant hjemløse 13–15, begge deler på Glomdalsmuseet», 2000 (Kirkerådets arkiv, Oslo, j.nr. 98/568-84). Kun møtet mellom Kirkerådet og RFL er protokollført.

ligere ansatte i NMBH skulle få mer innsikt i synspunktene til romanifolket/taterne, men også at romanifolket/taterne skulle få innsikt i NMBH-personenes synspunkter. Det var enighet om ikke å skrive noe referat, og generelt var stemningen på dette møtet langt bedre enn rett etter Kirkemøtet 1998.

Deretter gikk det over åtte år før daværende leder i Kirkerådet uttalte at «det var ikke rett av oss å generalisere og dømme alle som med god vilje og gode hensikter arbeidet med og for taterne».⁸⁴ I denne sammenhengen må vi minne om at enkelte som tilhører romanifolket/taterne, vil ha erfart å bli bedre ivaretatt av daværende NMBH enn av kommune og stat, og har fortsatt å oppsøke tidligere ansatte i NMBH.⁸⁵ Dette perspektivet må vi ha med, samtidig som politikken som helhet hadde som formål å presse folk til å bli bofaste, slutte å snakke romani og bryte bånd med sitt kulturelle opphav. Konsekvensene av slike tiltak var i mange tilfeller at man mistet all kontakt med sine biologiske foreldre og ble offer for fysisk, psykisk og seksuell mishandling.

De siste årene er det pensjonert sogneprest Bjørn Sandvik som har søkt å fremme interessene til tidligere ansatte i NMBH. Han gav sitt høringssvar til Tater-/romaniutvalget, vedlagt to kronikker og et innlegg, der den siste kronikken framholder at analysen av NMBH har «helt banale metodiske svakheter».⁸⁶ Samtidig støtter han i høringssvaret et professorat i romani.⁸⁷ Han var til stede ved lanseringen av rapporten og uttalte i en samtale med forfatteren at han var glad for at «etnisk rensning» og andre tilsvarende sterke utsagn ikke var brukt.

DRØFTING

Den norske kirke kunne ikke unnsnippe et moralsk oppgjør med sin delaktighet i tvangsassimileringen av romanifolket/taterne, og siden Kirkemøtet 1998 skulle vurdere norsk menneskerettighetspolitikk, var det også naturlig å vurdere kirkens egen rolle. Den norske kirke bidro til økte spenninger innad i romanifolket/taterne, og en ny organisasjon (LOR) hevder altså å være grunnlagt «i protest» mot kirkemøtevedtaket.

De store motsetningene innad i romanifolket/taterne må omtales. For det første er det en motsetning mellom dem som ønsker anerkjennelse, kulturbevaring og synliggjøring, og dem som ønsker å bli assimilert og leve sine liv som vanlige norske borgere. For det andre

84. Tater-/romaniutvalget, *Assimilering og motstand*, 87, som gjengir deler av Nils Tore Andersens tale til Kirkerådet 5.3.2009.

85. Informasjon fra samtaler, senest Jostein Vist Jr., på telefon 31.1.2017, for respons på utkast til artiklene. Sønnen fortalte da at han var blitt oppringt av en eldre kvinne fra romanifolket/taterne noen uker tidligere.

86. Bjørn Sandvik, høringssvar om *NOU 2015:7: Assimilering og motstand*, 9.2.2016, https://www.regjeringen.no/contentassets/0f31d98f8945493a9e6978736fe49c4b/bjorn-sandvik_.pdf, vedlagt bl.a. kronikken «Svart-hvitt i taterutvalgets utredning», *Vårt Land*, 11.11.2015.

87. Pensjonert professor i lingvistikk, Rolf Theil, har redigert den første norske boken på romani, *Vandriane rakkrar – Taterne forteller* (Oslo: Novus, 2014), men både Herman og Ludvig Karlsen utgav på 1990-tallet ordbøker i romani. På akademisk nivå finnes en analyse av såkalt scandoromani, se Gerd Carling, Lenny Lindell og Gilbert Ambrazaitis, *Scandoromani: Remnants of a mixed language* (Haag: Brill, 2013), doi: <https://doi.org/10.1163/9789004266452>. En ph.d.-avhandling har en oversikt over alle faglige beskrivelser av romani, fra Gjest Baardsen og Eilert Sundt til i dag, se Jakob Anton Paul Wiedner, *Norwegian Romani: A Linguistic View on a Minority Language in The North of Europe* (ph.d.-avh.; Oslo: Universitetet i Oslo, 2017), 95–132.

er det en regional motsetning, der den nyere organisasjonen Romanifolkets Kystkultur – og til dels LOR – har basis på Vestlandet, mens RFL/TL har basis på Østlandet.

Den norske kirke har lyttet til dem som ønsker kulturbevaring og synliggjøring av romanifolket/taterne, nettopp fordi personer med tilhørighet i Den norske kirke var sentrale aktører i det som må omtales som en form for tvangsassimilering av romanifolket/taterne. Det er avgjørende å huske at det var norske myndigheter som var ansvarlige for denne politikken, men det er like viktig å huske at NMBH var en pådriver for innføring av lov om tvangssterilisering – og argumenterte for en aktiv bruk av denne også i dialog med politimyndighetene under krigen.⁸⁸

Utvilsomt er arbeidet for individuell oppreisning langt mindre kontroversielt enn arbeidet for kollektiv oppreisning. RT-fondet har ikke fungert etter intensjonen, som etter vedtektene er «å bidra til tiltak og aktiviteter som fremmer bevaring og utvikling av romanifolkets/taternes kultur, språk og historie».⁸⁹ Kirkerådet arbeidet i samarbeid med stiftelsen og Jens Kristian Thune fram mot etableringen av RT-fondet, men Kirkerådet spilte ingen aktiv rolle i de påfølgende årene. Det er norske myndigheter som må ta ansvaret for at styret ble såpass stort og kostbart å drive, siden vedtektene *tidligere* sa at hvert oppnevningssorgan kunne oppnevne tre medlemmer.⁹⁰

Ut fra tilbakemeldinger på de regionale høringsmøtene holdt høsten og vinteren 2015–2016 er det tydelig at RT-fondet er svært kontroversielt, noe som også framkommer i tilsynsrapporten fra Stiftelsestilsynet, som bruker formuleringen «snever personkrets» om styresammensetningen i RT-fondet.⁹¹ Mens vedtektene for HL-senteret (Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter) sier at Universitetet i Oslo skal utnevne tre av styremedlemmene,⁹² noe som sikrer både kompetanse, troverdighet og mulighet til synergier, ble altså alle styremedlemmene i RT-fondet oppnevnt av organisasjoner som alle var preget av interne og eksterne spenninger. Naturligvis kunne disse oppnevne personer som ikke selv kom fra romanifolket/taterne, men dette skjedde ikke. Når i tillegg det eneste styremedlemmet oppnevnt av myndighetene ved Kommunal- og moderniseringsdepartementet hadde «i realiteten kun observatørstatus»⁹³ og fikk stemmerett først i 2015, sikret ikke norske myndigheter gode rammer for RT-fondet.

I ettertid er det lett å se at styresammensetningen burde vært langt mer balansert. Eksempelvis kunne det vært tilnærmet like mange i styret fra organisasjonene for romanifolket/taterne som fra forskningsinstitusjoner, samt en person oppnevnt av det relevante departementet – alle med stemmerett.

Kirkerådet lyktes altså med påvirkningsarbeidet for opprettelsen av en kollektiv oppreisning for romanifolket/taterne. Siden RT-fondet ikke har fungert etter hensikten, har det

88. Tater-/romaniutvalget, *Assimilering og motstand* [se n. 36], omtaler NMBH sin rolle for sterilisering på s. 63–65, og peker på at selv om retorikken endret seg etter at Carlsen (1918–1936) og Lyngstad (1936–1949) var generalsekretærer, er det få tegn på at selve steriliseringspraksisen for kvinner av romanifolket/taterne endret seg.

89. Se § 3 i vedtektene for RT-fondet, <https://rtfondet.no/om-stiftelsen/vedtekter>.

90. Stiftelsestilsynet, *Tilsynsrapport* [se n. 67], 7. I perioden 2013 til 2015 var det til sammen 13 personer med personlige varamedlemmer i styret; vedtektenes § 7(c) ble senere endret slik at hver oppnevnerorganisasjon kunne oppnevne to styremedlemmer, gitt at det var to til fire oppnevnerorganisasjoner.

91. *Ibid.*, 35.

92. Se § 6 i vedtektene for HL-senteret, <http://www.hlsenteret.no/om/vedtekter>.

93. Stiftelsestilsynet, *Tilsynsrapport*, 6.

konkrete resultatet av Kirkerådets påvirkningsinnsats ikke maktet å legge grunnlaget for varig bedre relasjoner. Snarere har RT-fondet skapt økt spenningsnivå innad i romanifolket/taterne og økt mistilliten i relasjonen til storsamfunnet.

Vi så ovenfor at offerposisjonen kan gi en «makt til å tilgi».⁹⁴ Det synes klart at både Den norske kirke og norske myndigheter har hatt en stor vilje til å komme romanifolket/taterne i møte, og at både erkjennelsen («recognition») og angeren («repentance») har blitt tydelig uttrykt – og mottatt av romanifolket/taterne. For mange av romanifolket/taterne har dette vært tilstrekkelig, og de ønsker primært å leve sine liv som vanlige borgere.⁹⁵ For organisasjonene har imidlertid ønsket om gjenoppbygging («restoration») vært sentralt, og for dette formålet er økte muligheter for individuell erstatning, synliggjøring av taternes kultur og etableringen av RT-fondet viktige virkemidler. Problemet er at RT-fondet har skapt økte spenninger innad i romanifolket.

AVSLUTNING

Som vi husker av problemstillingen, har artikkelen forsøkt å finne svar på hvordan forsoningsprosesser fremmes i etterkant av tvangsassimileringsprosesser. Artikkelen har vist at særlig Den norske kirke har stått i et kompleks situasjon med relasjoner til minst seks aktører: (i) RFL/TL, (ii) andre representanter fra romanifolket, (iii) tidligere ansatte i NMBH, (iv) Den norske kirke-medlemmer på ulik side etter vedtaket i 1998, (v) norske myndigheter og (vi) den nå oppløste Stiftelsen romanifolket/taterne – som i oppstarten krevde stiftelseskapital av Kirkerådet. Kirkens Sosialtjeneste har primært forholdt seg til de to første, men har naturligvis også tidligere ansatte i NMBH å ta hensyn til. Både Den norske kirke og Kirkens Sosialtjeneste har hatt ønske om å bidra til forsoning, i det minste på et samfunnsnivå,⁹⁶ men kan ikke sies å ha lyktes.⁹⁷

To forhold er avgjørende for gruppebasert forsoning: God nok intern prosess blant dem som ber om unnskyldning, og blant dem som mottar unnskyldningen, og dernest å formulere seg slik at individer ikke blir ofre for uheldige kategoriseringer og ufortjent stempel.⁹⁸ Ble dette sikret? Daværende kirkerådsleder oppfordret i sin tale på Kirkemøtet 1999 til fortsatt dialog med både romanifolket/taterne og tidligere ansatte i NMBH, slik at «det bildet som tegnes for etterslekten, blir [...] nyansert».⁹⁹ Dialogene kan ha bidratt positivt til både oppreisning og ny innsikt, men skapte også økte spenninger. Det som kjennetegnet forsoningsprosessen med RFL, var dialog for felles handling,¹⁰⁰ mens dialogen med tidligere ansatte i NMBH handlet om det første nivået av dialog, om å kunne fortsette å være medlemmer i den samme kirken.

94. Djuliman, *Forsoning* [se n. 45], 103.

95. Regjeringen, «Høring – oppfølging av Tater-/romaniutvalgets rapport» [se n. 75].

96. Clegg, «Embracing a Threatening Other» [se n. 21], 82–83.

97. Jf. Djuliman, *Forsoning*, 105, som understreker at det er «ikke mulig å lykkes med alle dimensjoner i en forsoningsprosess».

98. Gjertsen, «Tilgivelse?» [se n. 13], 7.

99. Kongsvik, «Tale ved åpningen av Kirkemøtet» [se n. 17], 3.

100. Schreiter, «Communication» [se n. 19].

Det overordnede målet er at mennesker som bærer med seg sår, får hjelp til å hele disse sårene, og at organisasjoner får gode rammevilkår til både å ivareta sine formål og bidra positivt til storsamfunnet. Slik blir det mulig for den enkelte som tilhører romanifolket/taterne, både å uttrykke stolthet over eget opphav og sikres muligheter til aktiv samfunnsdeltakelse. Målet må ikke være at den enkelte skal tilgi Den norske kirke, NMBH eller Kirkens Sosialtjeneste. Likevel kan det å uttrykke tilgivelse eller akseptere en unnskyldning eller beklagelse være en del av en indre helbredelsesprosess.

Takk til Knut Vollebæk, Erling Pettersen og Herman Elikvist Bærheim for svært innsiktsfulle tilbakemeldinger på et tidligere utkast av denne artikkelen. Ansvar for det endelige innholdet ligger hos forfatteren alene.

VEDLEGG

SAMARBEIDSAVTALE MELLOM
ROMANIFOLKETS LANDSFORENING
OG
DEN NORSKE KIRKE

Basert på en erkjennelse av at

- Den norske kirke er medskyldig i at taternes kultur har vært truet av utslettelse, gjennom overgrep som har krenket enkeltmenneskers verdighet.
- Romanifolkets Landsforening utfører et omfattende arbeid for individuell og kollektiv oppreisning for taterne, og Den norske kirke anerkjenner og aksepterer dette arbeidet;
- Den norske kirkes medlemmer har behov for mer kjennskap til taternes liv, og mulighet for å ta del i en prosess for å rette opp den uretten som er begått;
- Et samarbeid som gir konkrete resultateter knyttet til ydmyk erkjennelse, forsoning og respekt, er i tråd med vedtakene til de to organisasjonene;
- Vi kommer som likeverdige samarbeidspartnere og likeverdige mennesker i dette samarbeidet for å sikre et tillitsfullt og helhjertet samarbeid;

ønsker Romanifolkets Landsforening og De norske kirke å inngå en samarbeidsavtale for å arbeide med det følgende:

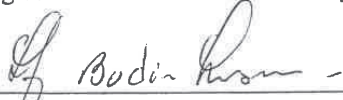
- 1) Informasjonsspredning og formidling av et mest mulig korrekt bilde av taternes kultur, liv og levned før og nå.
- 2) Individuell oppreisning gjennom enklere adgang til raske erstatningsordninger etter dokumenterte overgrep, uten at dette skal føre til nye sår.
- 3) Kollektiv oppreisning gjennom synliggjøring av taternes liv og kultur, gjennom ressursentra viet taterne og deres kultur, gjort mulig gjennom offentlige tildelinger.
- 4) Helbredelse av plager som skyldes fortidige overgrep ved å bruke kompetent personell som bistår taterne som ber om dette, og sikre informasjon om dette tilbudet.
- 5) Bruk av kirkerommet og kirkenes språk til å skape lokale forsoningsprosesser, gjennom tilrettelagt materiale delt ut til menighetene i kirken i håp om at flest mulig taterne er i stand til å tilgi kirken.
- 6) Minnesmerker for overgrep mot taterne på en måte som skaper verdighet for taterne og kunnskap og innlevelse hos befolkningen for øvrig, samt minnehøytidigheter med det samme formål.

I alt dette arbeidet er det viktig at det også tas hensyn til og skapes solidaritet med andre grupper både blant taterne og de som tilhører det norske storsamfunnet, slik at denne prosessen ikke skaper nye sår. Det er viktig at den gjensidige informasjonen er så god og åpen som mulig, og at viktige spørsmål legges fram for respektive styre/råd for en vurdering. Videre er det viktig at det blir lagt til rette for at arbeidet får den nødvendige framdriften.

Samarbeidsavtalen kan sies opp av begge partene i samarbeidet med en rimelig frist, men ikke før det er gjort vesentlige framskritt i alle de seks nevnte punktene. Selv om Samarbeidsavtalen har opphørt å gjelde, kan det være naturlig å søke kontakt for gjennomføring av konkrete arrangementer og prosjekter. Partene erkjenner at tilgivelse og forsoning verken kan forventes eller forlanges, og vil ta lang tid.

Gunvor Kongsvik
leder Kirkerådet for Den norske kirke

Leif Bodin Larsen
leder Romanifolkets Landsforening